

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР НАУКОВОГО ДОРОБКУ МИХАЙЛА СІКОРСЬКОГО

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано етнокультурний вимір наукового доробку Михайла Сікорського. Розкрито, що етнокультурна проблематика в археології насамперед пов'язана з визначенням етнічної належності археологічних культур – матеріальних комплексів старожитностей, які відносяться до визначеного проміжку часу, мають місцеві особливості й розміщуються на конкретно визначених обмежених теренах. У тоталітарну добу для переважної більшості дослідників найголовнішим пріоритетом було вивчення матеріальної культури, тому головний ідеологічний дискурс полягав у розкритті закономірностей базових концептів класиків марксизму-ленінізму у вивченні класової боротьби, аналізі соціальних революцій тощо. Доведено, що, перебуваючи у тогочасному тоталітарному дискурсі, М. Сікорський змушений був працювати у тих ідеологічних рамках і втілювати деякі догматичні концепти і конструкти у своїх працях і справах, у зворотному випадку командно-адміністративна система позбавила б його можливості реалізовувати власні напрацювання й втілювати мрії у життя. Показано, що навіть у таких складних умовах М. Сікорський ніколи не переходив тих меж, що відділяють справжнього вченого від компартійного пропагандиста, особливо це стосується наукових проблем, які через різні причини поєднувалися з політичними ідеологемами, як це сталося, наприклад, з так званою «давньоруською народністю». Незважаючи на значний ідеологічний тиск, М. Сікорський намагався якнайменше згадувати і пропагувати у своїх працях цей заідеологізований давньоруський концепт. Виявлено, що перебування України у складі тоталітарної держави дуже гальмувало як український етнокультурний розвиток, так і науковий процес його осмислення. Лише з руйнацією СРСР і відновленням суверенної Української держави етнокультурні процеси поступово набувають позитивної динаміки, а вітчизняні вчені, позбавившись ідеологічних лежат, отримують змогу їх адекватно аналізувати й осмислювати. Ці кардинальні зміни дали змогу М. Сікорському, врешті-решт, оприлюднити власні погляди на походження і розвиток українського народу та його мови та розкрити важливе значення у цих етногенетичних й етнокультурних процесах Переяслава і Переяславицини.

Ключові слова: Україна; українці; М. Сікорський; ідентичність; українські етнокультурні процеси; український етнокультурний простір.

THE ETHNOCULTURAL DIMENSION OF MYKHAILO SIKORSKYI'S SCIENTIFIC WORK

Yurii FIHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Head of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the ethnocultural dimension of Mykhailo Sikorskyi's scientific work. It is disclosed that ethnocultural problems in archaeology are primarily related to the definition of

the ethnic origin of archaeological cultures – material complexes of antiquities that belong to a certain period of time, have local features, and are found in specifically defined restricted areas. In the totalitarian era, for the vast majority of researchers, the key priority was the study of material culture. Therefore, the main ideological discourse consisted in revealing the laws of the basic concepts of Marxism-Leninism classics in the study of class struggle, the analysis of social revolutions, and so on. It is proved that in the then totalitarian discourse, M. Sikorskyi was forced to work within the existing ideological frameworks and to embody some dogmatic concepts and constructs in his writings and affairs; otherwise, the command-administrative system would deprive him of the ability to apply his own achievements and fulfil his dreams. It has been shown that, even under those difficult circumstances, M. Sikorskyi never crossed the line separating the true scientist from the Communist propagandist, especially regarding the scientific problems that, for whatever reason, were combined with the political ideologies, as in case, for example, with the so called “Old Rus people”. Despite considerable ideological pressure, M. Sikorskyi tried to minimize mentioning and propagating in his writings of this ideologized ancient Russian concept. Only with the destruction of the USSR and the restoration of the sovereign Ukrainian state, ethnocultural processes began gradually gaining positive dynamics, and domestic scientists, liberated from ideological grips, were able to adequately analyze and comprehend them. These fundamental changes allowed M. Sikorskyi to eventually publish his own views on the origin and development of the Ukrainian people and their language, as well as their importance in the ethnogenetic and ethnocultural processes of Pereiaslav and Pereiaslav district.

Key words: Ukraine; Ukrainians; M. Sikorskyi; identity; Ukrainian ethnocultural processes; Ukrainian ethnocultural space.

Однією із важливих засад українства є українська етнічна ідентичність (самобутність, тотожність тощо) – усвідомлення українцями належності до українського етносу через ототожнення базових характерних чинників свого духовного світогляду і матеріального добробуту з численними ознаками й складниками української етнічної спільноти. У свою чергу головними етновизначальними рисами українського народу є: спільність історичного походження українців, мовна єдність (побутування в його середовищі української мови), наявність власної споконвічної української етнічної території, самобутня духовна і матеріальна традиційна культура, релігійність, збереження й існування самосвідомості, етнічної пам'яті, самоназви, менталітету, стереотипів поведінки української етнічної спільноти тощо. Всі ці елементи є складовими українського етнокультурного комплексу й творяться

в процесі тривалого у часі і просторі етнокультурного розвитку України й українців.

Наразі є нагальна потреба у пізнанні й осмисленні української минувшини й кризь призму вивчення внеску у збереження етнокультурного надбання нації окремими її визначними представниками, зокрема відомим музеєзнавцем і краєзнавцем, дослідником етногенезу українців М. Сікорським.

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що, вивчаючи етнокультурний вимір наукового доробку М. Сікорського, намагаємось досягнути його напрацювання у вивченні прадавнього та давнього минулого України.

Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики, яка, незважаючи на чимало публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальших фахових студій. Осягнення етнокультурного

виміру наукової спадщини М. Сікорського, на превеликий жаль, поки залишається поза увагою дослідників, тому оприлюднення цієї розвідки посприє, на нашу думку, кращому розумінню дослідницького доробку вченого, враховуючи умови, в яких він жив і працював. Тож вказаною публікацією ми певною мірою доповнимо й збагатимо відомості про цю непересічну особистість.

Метою дослідження є аналіз етнокультурного виміру наукових здобутків М. Сікорського. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне стисло охарактеризувати стан досліджуваної проблематики; окреслити сутність українського етнокультурного простору; проаналізувати етнокультурну складову наукових напрацювань М. Сікорського.

Особистий внесок М. Сікорського у вивчення прадавнього минулого України й українців цікавив багатьох учених. Зокрема, його пам'яткоохоронну діяльність висвітлювали Ю. Авраменко [1], О. Горбовий [10], Т. Нагайко [28]; музеєзнавчу – І. Бова [7], С. Дембіцький [13], О. Жам [17], В. Ткаченко [38], Г. Ткаченко [39], Н. Ткаченко [17]; археологічну – Г. Бузян [8; 9], О. Колибенко [20], О. Юрченко [43]; краєзнавчу – І. Більченко [5; 6], В. Коцур [22], А. Мінгазутдінов [27], Л. Сога (Науменко) [29; 37] та інші. Разом з тим тема етнокультурної складової наукової спадщини М. Сікорського поки що, на жаль, залишається недостатньо дослідженою і потребує новітнього наукового осмислення.

Українські етнокультурні процеси – це довготривалий історичний розвиток, під час якого на теренах, залюднених українцями, формується їх власний етнокультурний простір та зароджується і розвивається цілісний етнокультурний

комплекс, прямо й опосередковано пов'язаний зі спільними походженням українців, функціонуванням їх рідної мови, творенням олюдненої ними етнічної території, побутуванням традиційної української культури, утвердженням християнської віри тощо [41, с. 6].

Відтак у цьому контексті заслуговує окремого розгляду етнокультурний вимір наукового доробку М. Сікорського. У тоталітарну добу для переважної більшості дослідників найголовнішим пріоритетом було вивчення матеріальної культури. Оскільки радянська історична наука визнавала лише класичний марксистський стадіальний шлях розвитку людства (найголовнішими етапами-стадіями були: первіснообщинний, робітничий, феодальний, буржуазний і комуністичний), тому головний ідеологічний дискурс полягав у розкритті закономірностей цих базових концептів К. Маркса й Ф. Енгельса, вивченні класової боротьби, аналізі соціальних революцій тощо.

Переяславщина надзвичайно багата на археологічні пам'ятки різних епох і культур, які, власне, й зберігав (як музейний діяч), упорядковував (як краєзнавець) і досліджував (як учений) М. Сікорський. Однією з таких археологічних культур є черняхівська.

Слід нагадати, що у першій половині I тис. н. е. на теренах України загалом і Переяславщини зокрема побутувала своєрідна так звана черняхівська археологічна культура. Її особливість полягала у досить-таки високому культурному рівні, що стало наслідком контактів з Римською імперією. Окрім наукового зацікавлення черняхівськими старожитностями, з'явився й суто геополітичний аспект. Так, у роки Другої світової

війни нацисти визнали цю археологічну культуру виключно німецькою, тим самим безапеляційно визнавши терени, на яких мешкали так звані «черняхівці», споконвічними етнічними німецькими землями, сумнозвісним «життєвим простором». У зв'язку з цим на тимчасово окупованій гітлерівцями території України їхні археологи проводили польові дослідження для підтвердження цієї теорії. Враховуючи цей геополітичний бекграунд, після завершення Другої світової війни радянські компартійні ідеологи змушені були впритул зайнятися цією проблемою, щоби знешкодити антинауковій інсинуації Третього рейху. Відтак археологи в СРСР отримали чітку вказівку науково обґрунтувати стовідсоткову автентичність її як культури слов'янської. Саме тому у радянську добу переважна більшість археологів була переконана у її виключно слов'янській належності [14, с. 66–67].

Із збільшенням археологічного матеріалу відбулася суттєва переоцінка її етнокультурної належності. Так, сучасний відомий український археолог та етнолог В. Баран наголошує: «Черняхівська культура, до якої належать і пам'ятки III – першої половини V ст. н. е. Верхнього і Середнього Подністров'я [...] являє собою одне з найбільших поліетнічних утворень другої чверті I тис. н. е. на території півдня Східної Європи. Вона, крім старожитностей, що належали давнім слов'янам, включає пам'ятки або елементи матеріальної культури ще декількох етнічних груп (скіфів, сарматів, фракійців), що в першій чверті I тис. н. е. і більш ранній час займали степові і лісостепові райони України, Молдови і Румунії. Важливим складовим компонентом черняхівської культури є пам'ятки і

матеріали, привнесені у ці регіони ззовні германськими племенами готів, що до цього були носіями вельбарських старожитностей у Нижньому Повісленні, Подляссі і Західній Волині» [4, с. 24].

Тож наразі черняхівська археологічна культура вже вважається не моноетнічною, а багатоетнічною, оскільки серед її носіїв були знайдені пам'ятки не лише слов'ян, а й сарматів, готів, фракійців та інших етнічних спільнот.

Досліджуючи напрацювання М. Сікорського із цієї проблематики, можна зробити висновок, що вони не повною мірою збігаються із сучасним рівнем археологічних знань про так звані черняхівці. Разом з тим його доробки є надзвичайно важливим джерелом не лише з археології, а й з осягнення розвитку самих археологічних знань другої половини XX ст. [24; 25; 26].

Чи був М. Сікорський достатньо кваліфікований у цій сфері історичної науки? Вважаємо, що так. Адже дослідник розкопав багато пам'яток (поселень, поховань тощо), пов'язаних з черняхівською археологічною культурою. Так, наприклад, влітку 1954 р. він брав участь в обстеженні Переяславського могильника, де було виявлено 42 поховання черняхівського типу з тілоспаленням і тілопокладенням. Серед численних знахідок – гончарний посуд різних форм, скляні посудинки, кістяні гребінці, намисто зі скла та сердоліку, бронзові пляшки та унікальний комплект скляних шашок, що були покладені в дерев'яну скриньку, від якої збереглися лише залишки дерева та бронзові окуття й дужки від кришки [34, с. 17–18].

М. Сікорський був переконаний, що цей унікальний могильник датується II–IV ст. н. е. і може бути безпосередньо

пов'язаний з місцевою середньонаддніпрянською культурою антських часів. Щодо етнічної належності як зарубинецької, так і черняхівської культур він, зокрема, зазначав: «Пам'ятки культури полів поховань свідчать, що ранньослов'янське суспільство першої половини I тис. н. е. досягло високого рівня історичного розвитку. Це був останній етап первіснообщинного ладу. Протягом другої половини I тис. наші предки остаточно переходять до феодалізму. З того часу формується й давньоруська держава із центром у Києві. Тривав процес утворення давньоруських міст, серед яких одним з найбільших і найважливіших був Переяслав» [36, с. 22–23].

Оскільки Переяслав постав як місто саме за часів Київської Русі (Русь, Руська земля, Русь – Україна тощо) і довгий час з Києвом і Черніговом був одним з головних центрів Києворуської держави, а після її розпаду залишився потужним політичним, економічним, військовим і культурним осередком Середньої Наддніпрянщини, то дослідження його минулого апріорі цікавило М. Сікорського. Тому становлення його як археолога відбувалося на розкопках давньоукраїнського Переяслава [42, с. 207–210].

Слід зауважити, що радянські вчені (В. Довженок [15; 16], Б. Греков [11], К. Гуслистий [12], А. Козаченко [19], М. Котляр [21], В. Мавродін [23], Б. Рибаків [31]), сучасні російські дослідники (В. Петрухін [30], В. Седов [32]) і деякі українські науковці (П. Толочко [40], Н. Юсова [44]) стверджували і стверджують наразі, що у Давній Русі мешкала так звана давньоруська народність, на основі якої дещо згодом, а саме десь у XIV–XVI ст., сформувалися росіяни, українці та білоруси.

Подібну заідеологізовану гіпотезу почали активно розробляти і пропагувати у 50-х роках XX ст., а свого найбільшого поширення в СРСР вона набула у 60 – 80-х роках минулого століття. Це було пов'язано з тим, що саме у цей час комуністичні ідеологи намагалися практично створити в СРСР з-понад сотні різноманітних народів один-єдиний – радянський. Для цього їм конче необхідний був історичний прецедент. Саме таким яскравим етногенетичним конструктом мала стати давньоруська народність. Цей ідеологічний концепт надзвичайно пропагувався тоталітарною владою, й тому кожен фаховий дослідник (історик, археолог, етнограф тощо), який займався прямо чи опосередковано Руссю, мав в обов'язковому порядку підтвердити свою лояльність, згадавши про незаперечне існування у ті часи давньоруської народності, давньоруської мови, давньоруської культури, давньоруської держави тощо.

Натомість, на думку Л. Залізняка, «... головним недоліком концепції давньоруської народності є те, що по суті це є типова ідеологічна, а не наукова конструкція, яка була сформована за прямої участі сталінських ідеологів без будь-якого критичного аналізу поглядів попередників» [18, с. 364].

Доклав великих зусиль для вивчення князівського Переяслава, а відтак і Київської Русі, й М. Сікорський. Спільно з Ю. Асеевим він у 1958 р. розкопав Богородичну (Успенську) церкву на князівському дворі, збудовану в 1098 р. Володимиром Мономахом. У 1958–1960 рр. Ю. Асеев, М. Сікорський, О. Козін і Р. Юра розкопали єпископську браму XI ст. і залишки кам'яної стіни, що оточувала єпископський двір [3]. У 1962 р.

на дитинці князівського Переяслава Ю. Асеєв, М. Сікорський і Р. Юра дослідили унікальну цивільну споруду Переяслава XI ст. – єпископський палац [2]. У 1971 р. археологами виявлено кам'яну споруду XI ст. на колишньому князівському дворі [35, с. 146].

Незважаючи на значний ідеологічний тиск за часів СРСР, М. Сікорський намагався щонайменше згадувати і пропагувати згаданий вище давньоруський «радянський» концепт. Так, у книзі «На землі Переяславській» у розділах, присвячених киеворуському часу, вчений жодного разу не згадав про існування у той період так званої давньоруської народності. Натомість дослідник відзначив, коли вперше у літописі зафіксовано назву *Україна* [36, с. 38].

Цей своєрідний лінгвістичний пасаж, на наше тверде переконання, був не випадковий, а засвідчив свідому позицію М. Сікорського.

Лише раз вчений у цій праці згадав про існування давньоруської мови й давньоруського законодавства («Руська Правда»), проте вже не у киеворуський період, а у литовську добу [36, с. 43].

В іншій науковій статті «Склоробна майстерня IX ст. у Переяславі-Хмельницькому» (у назві праці закралася помилка, ця майстерня датується не IX ст., а XI ст. – Ю. Ф.), присвяченій знаходженню археологами унікальної банястої споруди, що згадується у літописі під 1089 р., яку її першовідкривач М. Сікорський ідентифікував у 1958 р. як склоробну майстерню XI ст., вчений доречно вжив прикметник давньоруський: «Переяслав належить до числа найвизначніших давньоруських міст» [35, с. 146]. Проте більше подібних згадок у тексті немає, що, на нашу думку, суттєво

характеризує позицію автора з цього питання [35, с. 146–150].

З відновленням української державності на початку 90-х років XX ст., зрештою, припинився тоталітарний ідеологічний тиск на українських вчених. Ці кардинальні зміни дали можливість М. Сікорському оприлюднити власні погляди щодо етнокультурної належності археологічних культур, зокрема черняхівської. «В кінці III ст. н. е. на території Правобережжя та Лівобережжя Середнього Подніпров'я поширюється черняхівська археологічна культура, назва якої походить від могильника в с. Черняхів Кагарлицького району на Київщині, вперше дослідженого В. Хвойкою. Носіями черняхівської культури, – наголошував вчений, – були численні різноетнічні племена, що заселяли величезні простори України від Карпат до Лівобережжя Дніпра і від Полісся до Причорноморських степів» [33, с. 140].

Щодо етногенетичних та етнокультурних процесів на теренах України М. Сікорський наголошував про важливе значення існування у кінці III ст. до н. е. – початку I ст. н. е. пам'яток зарубинецької культури класичного типу, оскільки в етнічному відношенні її носії вважаються давніми слов'янами, попередниками історичних слов'ян I тис. н. е., тому цей етап розвитку давньослов'янських племен отримав назву пізньозарубинецького [33, с. 139].

Наступним етапом слов'янського етногенезу стало V–VI ст. н. е. Саме тоді, відзначав М. Сікорський, слов'яни вже виступають на історичній арені під власним іменем, зокрема, з візантійських письмових джерел відомі два великих племінних об'єднання – анти і склавіни, які вели війни на кордонах Східної

Римської імперії та розселилися вздовж по Дунаю і на Балканах, давши початок південній гілці слов'ян. Також дослідник наголошував, що Середнє Подніпров'я, зокрема Переяславщину, заселяли племена антів, яким належали пам'ятки пеньківської культури, які склалися на основі старожитностей, відповідно, київської та черняхівської археологічних культур пізньоримського часу [33, с. 140–141].

Щодо подальшого розвитку етнокультурних та етногенетичних процесів на теренах України М. Сікорський зауважував: «На початку VII ст. анти зникають зі сторінок історичних хронік. Антський племінний союз розпадається під натиском кочівників-аварів. Значна частина антів переселяється у Верхнє Подніпров'я та на Балкани. Водночас склавини з Волині та Подністров'я, носії празької археологічної культури, просуваються в Середнє Подніпров'я та на Лівобережжя, змішуючись з місцевим антським населенням. Внаслідок розселення слов'ян у VII – VIII ст. складаються нові племінні об'єднання – волиняни, древляни, поляни, сіверяни, уличі, так звані літописні племена, відомі з «Повісті врем'яних літ» [33, с. 141].

Така інтерпретація вказує на його солідарність із концепціями М. Грушевського, І. Крип'якевича та інших українських так званих «буржуазних» вчених, дослідження яких таврувалися за часів СРСР.

Також дослідник висловив власне бачення на походження і розвиток українського народу, його мови та важливе значення у цих етногенетичних й етнокультурних процесах Переяслава і Переяславщини: «Переяславська земле! [...] Ти – етнічний центр, де проходив процес

формування слов'янства, в XII ст. – процес формування української народності, а пізніше – української нації. Найвідоміші бої з печенігами, половцями і татарами проходили на твоїй землі. Твоє місто – Переяслав – боронилося, як могло, бо ж його жителі захищали не лише себе, а й Київ, всю землю Руську. З цим же містом тісно пов'язаний геніальний твір – «Слово о полку Ігоревім», написаний старою українською мовою одним із учасників боїв з половцями біля Переяслава 1187 року. Повідомляючи про смерть одного з найвидатніших переяславських князів Володимира Глібовича, літописець зазначав: «...й плакашся по немъ, вси Переяславци... О нем же Украина много постана». То була перша згадка назви «України» в літописах, що є одним із свідчень початку формування української народності. Немає жодного літопису, де б не згадувалася Переяславська земля, а у першому східнослов'янському географічному описі літописець Нестор, який неодноразово перебував на її землях, визначив її значення для наших далеких предків і для всіх східнослов'янських народностей» [34, с. 6–7].

Відтак М. Сікорський оприлюднив власне бачення етногенетичних та етнокультурних процесів на території України загалом й щодо походження українського народу, розвитку української мови, культури, традицій зокрема та важливу роль у цих процесах Переяславщини.

Таким чином, проаналізувавши етнокультурний вимір наукового доробку М. Сікорського, можемо зробити висновок, що дослідник дотримувався принаймні таких визначальних концепцій:

– українські етнокультурні процеси – це довготривалий історичний розвиток,

під час якого на теренах, залюднених українцями, формується їх власний етнокультурний простір та зароджується і розвивається цілісний етнокультурний комплекс, прямо й опосередковано пов'язаний зі спільними походженням українців, функціонуванням їх рідної мови, творенням етнічної території, побутуванням традиційної української культури, утвердженням християнської віри тощо;

– етнокультурна проблематика в археології насамперед пов'язана з визначенням етнічної належності археологічних культур – матеріальних комплексів старожитностей, що відносяться до визначеного проміжку часу, мають місцеві особливості й розміщуються на конкретно визначених обмежених теренах;

– особливу увагу викликає етнокультурний вимір наукових напрацювань М. Сікорського. У тоталітарну добу для переважної більшості дослідників найголовнішим пріоритетом було вивчення матеріальної культури, тому головний ідеологічний дискурс полягав у розкритті закономірностей базових концептів класиків марксизму-ленінізму у вивченні класової боротьби, аналізі соціальних революцій тощо;

– перебуваючи у тогочасному заідеологізованому дискурсі, М. Сікорський змушений був працювати саме у тих концептуальних рамках і відповідно подавати певні догматичні концепти і конструкти у своїх працях і доробках;

– разом з тим навіть за радянських умов М. Сікорський ніколи не переходив тих меж, що відділяють справжнього вченого від компартійного пропагандиста, особливо це стосується наукових проблем, які через ті чи ті причини поєднувалися з політичними ідеологемами, як

це сталося, наприклад, з так званою «давньоруською народністю». Незважаючи на значний ідеологічний тиск, М. Сікорський намагався якнайменше згадувати і пропагувати у своїх працях цей заідеологізований давньоруський концепт;

– з відновленням української державності на початку 90-х років ХХ ст. М. Сікорський, врешті-решт, отримав змогу оприлюднити власні погляди на походження і розвиток українського народу, його мови та важливе значення у цих етногенетичних й етнокультурних процесах Переяслава і Переяславщини. Тож наукові концепти і спадщина М. Сікорського значною мірою є тотожними до новітніх наукових поглядів щодо етногенезу сучасних українців та етнокультурних процесів часів Київської Русі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко Ю. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Івановича Сікорського. *Краєзнавство*. 2013. № 4 (85). С. 99–104.
2. Асеев Ю. С., Сикорский М. И., Юра Р. А. Памятник гражданского зодчества XI в. в Переяславе-Хмельницком (Киевской обл.). *Советская археология*. 1967. № 1. С. 199–214.
3. Асеев Ю. С., Козін О. К., Сікорський М. І., Юра Р. А. Дослідження кам'яної споруди XI ст. в Переяславі-Хмельницькому дитинці. *Вісник Академії будівництва і архітектури УРСР*. 1962. № 4. С. 57–61.
4. Баран В. Д. Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі: збірник вибраних етнологічних праць. Київ: Міленіум, 2011. 108 с.
5. Більченко І. Джерельна та історіографічна база дослідження діяльності Михайла Сікорського – фундатора музейної справи Переяславщини. *Переяславіка: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. 2017. Вип. 12 (14). С. 29–35.
6. Більченко І. Науковий доробок М. І. Сікорського. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу:

колективна монографія, присвячена 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 207–213.

7. Бова І. С. Роль М. Сікорського в благоустрої та озелененні Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: колективна монографія, присвячена 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 220–229.

8. Бузян Г. М. І. Сікорський та археологія Переяславщини 50–80-х рр. ХХ ст. *Переяславська: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. 2017. Вип. 12 (14). С. 64–88.

9. Бузян Г. М. І. Сікорський – археолог. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: колективна монографія, присвячена 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 139–184.

10. Горбовий О. О. М. І. Сікорський як рятівник історико-культурної спадщини затопленого Придніпров'я (1950-ті – I-ше десятиліття 2000-х рр.). *Краєзнавство*. 2013. № 4. С. 111–117.

11. Греков Б. Д. Киевская Русь. Москва: Госполитиздат, 1953. 568 с.

12. Гуслистий К. Про буржуазно-націоналістичні перекручення у дослідженнях етнології українського народу. *Народна творчість та етнографія*. 1971. № 1. С. 41–51.

13. Дембіцький С. М. І. Сікорський – видатний музейник і музеєзнавець. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: колективна монографія, присвячена 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 43–57.

14. Довженок В. В. Черняхівська культура в історії населення Середнього Подніпров'я. *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 63–72.

15. Довженок В. И. К вопросу о сложении древнерусской народности. Докл. VI науч. конф. Ин-та археологии АН УССР. Киев, 1953. С. 52–57.

16. Довженок В. Й. Древньоруська народність і спільність походження російського,

українського і білоруського народів. *Вісник Академії наук Української радянської соціалістичної республіки*. 1954. № 5. С. 33–45.

17. Жам О., Ткаченко Н. М. І. Сікорський – творець скансену на Татарській горі. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: колективна монографія, присвячена 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 73–124.

18. Залізник Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2012. 542 с.

19. Козаченко А. И. Древнерусская народность – общая этническая база русского, украинского и белорусского народов. *Советская этнография*. 1954. № 2. С. 3–20.

20. Колибенко О. В. Пам'яті Михайла Івановича Сікорського. *Наукові записки з української історії*. 2011. Вип. 27. С. 358–359.

21. Котляр М. Ф. Ідея давньоруської єдності в історичному розвитку російського, українського й білоруського народів. *Український історичний журнал*. 1980. № 9. С. 18–29.

22. Коцур В. П. Назавжди у пам'яті вічних поколінь. *Наукові записки з української історії*. 2011. Вип. 27. С. 3.

23. Мавродин В. В. Основные этапы этнического развития русского народа. *Вестник истории*. 1950. № 4. С. 55–70.

24. Махно Е. В. Сикорский М. И. Могильник черняховской культуры у с. Сосновы Переяслав-Хмельницкого района Киевской области. *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim: streszczenia referatów (14–18 września)*. Ludlin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; katedra archeologii, 1987. С. 56–61.

25. Махно Е. В. Сикорский М. И. Могильник черняховской культуры у с. Сосновы на Левобережье Днепра. *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim: materiały z konferencji*. Ludlin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; katedra archeologii, 1989. Т. II. С. 249–262.

26. Махно Е. В., Сікорський М. І. Новий могильник черняхівської культури у Переяславі-Хмельницькому. *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 95–100.

27. Мінгазутдінов А. Ф., Латиш Ю. В. Михайло Іванович Сікорський. Київ:

Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 84 с.

28. Нагайко Т. У пам'ять про майстра. «Сікорські читання»: І Всеукраїнський історико-культурологічний форум, 7 листопада 2012 р. Збірка матеріалів. Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2013. С. 13–14.

29. Науменко Л. В. Михайло Сікорський – подвижник музейної справи на Переяславщині: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння. *Наукові записки з української історії*. 2012. Вип. 28. С. 177–182.

30. Петрухин В. Я. Начало этнокультурной истории Руси IX–XI веков. Москва, 1995. 320 с.

31. Рыбаков Б. А. К вопросу об образовании древнерусской народности. *Тезисы докладов и выступлений сотрудников ИИМК АН СССР, подготовленных к совещанию по методологии этногенетических исследований*. Москва, 1951. С. 15–22.

32. Седов В. В. Древнерусская народность: историко-археологическое исследование. Москва, 1999. 320 с.

33. Сікорський М. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Моє життя – мої музеї... 2-ге вид., перероб. та доп. Переяслав-Хмельницький: ФОП М. Лукашевич, 2013. С. 111–192.

34. Сікорський М. І. Музеї землі Переяславської. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2004. 40 с.

35. Сікорський М. І. Склоробна майстерня IX ст. у Переяславі-Хмельницькому. *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 146–150.

36. Сікорський М. І., Швидкий Д. Т. На землі Переяславській. Київ: Наукова думка, 1971. 208 с.

37. Сога Л. В. М. І. Сікорський: інтелектуальний портрет краєзнавця, організатора музейної справи в Україні (1950-ті рр. – поч. XXI ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2014. 21 с.

38. Ткаченко В. До 85-річчя Михайла Івановича Сікорського. *PEREYASLAVICA: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*. 2009. Вип. 3 (5). С. 309–314.

39. Ткаченко Г. Фундатор Музею народної архітектури та побуту Середньої

Надніпрянщини. *Краєзнавство*. 2013. № 4 (85). С. 105–110.

40. Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Абрис, 1996. 360 с.

41. Фігурний Ю. Аналіз українських етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів. *Емінак*. 2018. № 1 (21). Т. 1. С. 5–9.

42. Фігурний Ю. Роль археології у житті Михайла Сікорського. *Українознавство*. 2017. № 4 (65). С. 204–214.

43. Юрченко О., Колибенко О. Михайло Сікорський – засновник Переяславської археологічної школи. *Краєзнавство*. 2013. № 4 (85). С. 118–122.

44. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Стилос», 2006. 620 с.

REFERENCES

1. AVRAMENKO, Yu. (2013). Activities of Mykhailo Sikorsky for the Protection of Monuments. *Kraieznavstvo* (Regional Studies), 4 (85), pp. 99–104. [in Ukr.]

2. ASEYEV, Yu., SIKORSKIY, M., YURA, R. (1967). The Monument of Civil Architecture of the 11th Century in Pereiaslav-Khmelnyskyi (Kyiv Region). *Sovetskaya arkhologiya* (Soviet Archaeology), (1), pp. 199–214. [in Rus.]

3. ASIEIEV, Yu., KOZIN, O., SIKORSKIY, M., YURA, R. (1962). Investigation of the 11th-Century Stone Building in the Pereiaslav-Khmelnyskyi Castle (Kyiv Region). *Visnyk Akademii budivnytstva i arkhitektury URSR* (Bulletin of Academy of Construction and Architecture of the Ukrainian SSR), (4), pp. 57–61. [in Ukr.]

4. BARAN, V. (2011). *Slavs in Primitive and Early Middle Ages: Collection of Selected Ethnological Works*. Kyiv: Milenium, 108 p. [in Ukr.]

5. BILCHENKO, I. (2017). Source and Historiographic Base for Research of Mykhailo Sikorskyi's Activity – the Founder of Museum Business in Pereiaslav Region. *Pereiaslavika: Naukovi zapysky natsionalnoho istoriko-etnografichnoho zapovidnyka "Pereiaslav"* (PEREYASLAVICA: Scientific Proceedings of "Pereiaslav" National Historical and Ethnographic Reserve), Vol. 12 (14), pp. 29–35. [in Ukr.]

6. BILCHENKO, I. (2013). Scientific Work of M. Sikorskyi. In: *Mykhailo Sikorskyi: A Creator of History and Keeper of Time: A Collective Monograph Devoted to the 90th Anniversary of M. Sikorskyi's Birth*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, pp. 207–213. [in Ukr.]
7. BOVA, I. (2013). The Role of M. Sikorskyi in the Improvement and Landscaping of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper. In: *Mykhailo Sikorskyi: A Creator of History and Keeper of Time: A Collective Monograph Devoted to the 90th Anniversary of M. Sikorskyi's Birth*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, pp. 220–229. [in Ukr.]
8. BUZIAN, H. (2017). M. Sikorskyi and Archaeology of Pereiaslav District in the 1950s and 1980s. *Pereiaslavika: Naukovi zapysky natsionalnoho istoriko-etnografichnoho zapovidnyka "Pereiaslav"* (PEREYASLAVICA: Scientific Proceedings of "Pereiaslav" National Historical and Ethnographic Reserve), Vol. 12 (14), pp. 64–88. [in Ukr.]
9. BUZIAN, H. (2013). The Archaeologist M. Sikorskyi. In: *Mykhailo Sikorskyi: A Creator of History and Keeper of Time: A Collective Monograph Devoted to the 90th Anniversary of M. Sikorskyi's Birth*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, pp. 139–184. [in Ukr.]
10. HORBOVYI, O. (2013). M. Sikorskyi as a Savior of the Historical and Cultural Heritage of the Flooded Dnieper Region (the 1950s – the first decade of the 2000s). *Kraieznavstvo* (Regional Studies), (4), pp. 111–117. [in Ukr.]
11. GREKOV, B. (1953). *Kievan Rus*. Moscow: Gospolitizdat, 568 p. [in Rus.]
12. HUSLYSTYI, K. (1971). About Bourgeois-Nationalist Distortions in Studies of the Ethnogeny of the Ukrainian People. *Narodna tvorchist ta etnografija* (Folk Art and Ethnography), (1), pp. 41–51. [in Ukr.]
13. DEMBITSKYI, S. (2013). M. Sikorskyi as an Outstanding Museum Worker and Museum Expert. In: *Mykhailo Sikorskyi: A Creator of History and Keeper of Time: A Collective Monograph Devoted to the 90th Anniversary of M. Sikorskyi's Birth*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, pp. 43–57. [in Ukr.]
14. DOVZHENOK, V. (1976). Cherniakhiv Culture in the History of the Middle Dnieper Population. In: *Studies in Slavic-Russian Archaeology*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 63–72. [in Ukr.]
15. DOVZHENOK, V. (1953). On the Question of the Formation of Old Rus People. In: *Doklad VI nauchnoy konferentsii instituta arkeologii AN USSR*. (Report of the 6th Scientific Conference of the Archaeological Institute of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR). Kyiv, pp. 52–57. [in Rus.]
16. DOVZHENOK, V. (1954). Old Rus People and the Common Origin of the Russian, Ukrainian, and Belarusian People. *Visnyk Akademii nauk Ukrainskoi radianskoi sotsialistychnoi respubliky* (Bulletin of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR), (5), pp. 33–45. [in Ukr.]
17. ZHAM, O., TKACHENKO, N. (2013). M. Sikorskyi: The Creator of a Skansen-Type Museum on Tatar Mountain. In: *Mykhailo Sikorskyi: A Creator of History and Keeper of Time: A Collective Monograph Devoted to the 90th Anniversary of M. Sikorskyi's Birth*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, pp. 73–124. [in Ukr.]
18. ZALIZNIAK, L. (2012). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora, 540 p. [in Ukr.]
19. KOZACHENKO, A. (1954). The Old Rus Nation as the Common Ethnic Base for Russian, Ukrainian, and Belarusian People. *Sovetskaya etnografiya* (Soviet Ethnography), (2), pp. 3–20 [in Rus.]
20. KOLYBENKO, O. (2011). In the Memory of Mykhailo Sikorskyi. *Naukovi zapysky z ukrainiskoi istorii* (Scientific Proceedings on Ukrainian History), Vol. 27. Pereiaslav-Khmelnytskyi, pp. 358–359. [in Ukr.]
21. KOTLIAR, M. (1980). The Idea of the Old Rus Unity in the Historical Development of the Russian, Ukrainian, and Belarusian People. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (9), pp. 18–29. [in Ukr.]
22. KOTSUR, V. (2011). Forever in the Memory of Eternal Generations. *Naukovi zapysky z ukrainiskoi istorii* (Scientific Proceedings on Ukrainian History), Vol. 27, p. 3. [in Ukr.]
23. MAVRODIN, V. (1950). The Main Stages of the Ethnic Development of the Russian People. *Vestnik istorii* (Historical Bulletin), (4), pp. 55–70. [in Rus.]
24. MAKHNO, Ye., SIKORSKIY, M. (1987). Tomb of the Cherniakhiv Culture in Sosnovy Village of Pereiaslav-Khmelnytskyi District of Kiev Region. *Kultura wielbarska w mlodszyim okresie rzymskim: streszczenia referatow (14–18 wrzesnia)* (The

- Wielbark Culture of the Early Roman Period. Abstracts. September). Ludlin: Maria Curie-Skłodowska University; Chair of Archaeology, pp. 56–61. [in Rus.]
25. MAKHNO, Ye., SIKORSKIY, M. (1989). Tomb of the Cherniakhiv Culture in Sosnovy Village on the Left Bank of the Dnieper. *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim: streszczenia referatów (14–18 wrzesnia)* (The Wielbark Culture of the Early Roman Period. Abstracts. September). Vol. II. Ludlin: Maria Curie-Skłodowska University; Chair of Archaeology, pp. 249–262. [in Rus.]
26. MAKHNO, Ye., SIKORSKIY, M. (1976). A New Burial Ground of Cherniakhiv Culture in Pereiaslav-Khmelnytskyi. In: *Studies in Slavic-Russian Archaeology*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 95–100. [in Ukr.]
27. MINHAZUTDINOV, A., LATYSH, Yu. (2013). *Mykhailo Sikorskyi*. Kyiv: Kyivskyi universytet, 84 p. [in Ukr.]
28. NAHAIKO, T. (2013). In Memory of the Master. In: “*Sikorski chytannia*”: *Vseukrainskyi istoriko-kulturolohichnyi forum, 7 lystopada 2012 r. Zbirka materialiv* (Sikorskyi Readings: An All-Ukrainian Historical and Cultural Forum. Collected Materials. November 2012). Pereiaslav-Khmelnytskyi: PE O. Lukashevych, pp. 13–14. [in Ukr.]
29. NAUMENKO, L. (2012). Mykhailo Sikorskyi: A Devotee of the Museum Business in Pereiaslav District. The Path through the Ages and Social Upheavals. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii* (Scientific Proceedings on Ukrainian History), Vol. 28, pp. 177–182. [in Ukr.]
30. PETRUKHIN, V. (1995). *The Beginning of the Ethnocultural History of Rus in the 9th–11th Centuries*. Moscow, 320 p. [in Rus.]
31. RYBAKOV, B. (1951). On the Question of the Formation of the Old Rus People. In: *Tezisy dokladov i vystupleniy sotrudnikov IIMK AN SSSR, podgotovlennykh k soveshchaniyu po metodologii etnogeneticheskikh issledovaniy* (Abstracts of Reports and Speeches Prepared for the Meeting on Ethnogenetic Research by the Employees of the Academy of Sciences of USSR Institute for the History of Material Culture). Moscow, pp. 15–22. [in Rus.]
32. SEDOV, V. (1999). *Old Rus People: Historical and Archaeological Research*. Moscow, 320 p. [in Rus.]
33. SIKORSKIY, M. (2013). National Historical and Ethnographic Reserve “Pereyaslav”. In: *My Life Is My Museums...* 2nd ed., revised and expanded. Pereiaslav-Khmelnytskyi: PE M. Lukashevych, pp. 111–192. [in Ukr.]
34. SIKORSKIY, M. (2004). *Museums of Pereiaslav Land*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 40 p. [in Ukr.]
35. SIKORSKIY, M. (1976). Glassblowing Shop of the 9th Century in Pereiaslav-Khmelnytskyi. In: *Studies in Slavic-Russian Archaeology*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 146–150. [in Ukr.]
36. SIKORSKIY, M., SHVYDKYI, D. (1971). *On Pereiaslav Land*. Kyiv: Naukova dumka, 208 p. [in Ukr.]
37. SOHA, L. (2014). *M. Sikorskyi: An Intellectual Portrait of a Local Historian and Establisher of Museum Business in Ukraine (the 1950s – early 21st Century)*. [An abstract of the thesis for Candidate of Sciences degree in History]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 21 p. [in Ukr.]
38. TKACHENKO, V. (2009). On the 85th Anniversary of Mykhailo Sikorskyi. *PEREYASLAVICA: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoriko-etnografichnoho zapovidnyka “Pereyaslav”* (PEREYASLAVICA: Scientific Proceedings of “Pereyaslav” National Historical and Ethnographic Reserve), Vol. 3 (5), pp. 309–314. [in Ukr.]
39. TKACHENKO, H. (2013). The Founder of the Museum of Folk Architecture and Everyday Life of the Middle Dnieper Region. *Kraieznavstvo* (Regional Studies), 4 (85), pp. 105–110. [in Ukr.]
40. TOLOCHKO, P. (1996). *Kyivan Rus*. Kyiv: Abrys, 360 p. [in Ukr.]
41. FIHURNYI, Yu. (2018). Analysis of Ukrainian Ethnic, Nation-Building, and Ethnocultural Processes. *Eminak*, 1 (21), Vol. 1, pp. 5–9. [in Ukr.]
42. FIHURNYI, Yu. (2017). The Role of Archaeology in the Life of M. Sikorskyi. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 4, pp. 204–214. [in Ukr.]
43. YURCHENKO, O., KOLYBENKO, O. (2013). Mykhailo Sikorskyi as a Founder of Pereiaslav Archaeological School. *Kraieznavstvo* (Regional Studies), 4 (85), pp. 118–122. [in Ukr.]
44. YUSOVA, N. (2006). “*Old Rus People*”: *The Origin and Formation of the Concept in the Soviet Historical Science (the 1930s – the first half of the 1940s)*. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv: Stylos, 620 p. [in Ukr.]